

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 351.745.7(477)«1921»:930.1(09)

Щербатюк Володимир Михайлович –
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії держави
та права Національної академії
внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ОПЕРАТИВНІ ЗАХОДИ ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ УНР З ПІДГОТОВКИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1921 РОКУ: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРИОГРАФІЯ

Висвітлено стан дослідження в сучасній вітчизняній історіографії організаційних та оперативних заходів Державного центру УНР, спрямованих на підготовку в УСРР Всеукраїнського збройного повстання 1921 р. Шляхом аналізу новітніх вітчизняних досліджень та документів архівів розкрито чинники, що негативно вплинули на результативність зазначених заходів під час організації повстання.

Ключові слова: повстання; організаційно-оперативні заходи; селянський повстанський рух; селянство; більшовицький режим; боротьба; історіографія; дослідження.

Наприкінці 1920 р. регулярна армія Української Народної Республіки (УНР) зазнала поразки в боротьбі за незалежність України. Однією з причин поразки був той факт, що жоден з урядів форм української державності не розгледів свого головного союзника – селянство, яке становило майже 80 % населення. Селянський повстанський рух за умов вирішення земельного питання, чого найбільше потребував тогочасний селянин, та вмілої

його організації, спрямування у відповідне державотворче русло міг стати надійною силою, здатною дати відсіч агресору, твердиною в розбудові армії та захисті української державності. Однак під натиском Червоної армії (повна назва – Робітничо-селянська червона армія) Армія УНР 21 листопада залишила Україну та перейшла польський кордон. Так, 30 тис. її вояків були інтерновані до польських таборів.

Відповідно до Закону «Про тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в УНР» від 12 листопада 1920 р., у Польщі розпочав роботу Державний Центр (ДЦ) УНР. На українських землях остаточно утвердилась влада більшовиків. Проте на їх черговий прихід та репресивно-воєнні методи управління селянство України відреагувало новим сплеском протесту – збройним повстанським рухом, який не вщухав із 1918 р. Фактично в УСРР владі більшовиків активно продовжувало протистояти лише селянство. Тепер більшість керівників УНР вдалися до переоцінки селянського повстанського руху, адже стало зрозуміло, що наявна в Україні повстансько-партизанська боротьба може зберегти залишки української армії, а спільні дії селян-повстанців та Дієвої армії УНР – подолати більшовицьку владу в Україні. Перед урядом УНР, капітуляції якого фактично не відбулося, постало завдання щодо трансформації державних і військових органів УНР у підпільні організації. Останні, залучивши повною мірою селянський повстанський рух, мали здійснювати в Україні керівництво збройною боротьбою, організаційно оформивши його у Всеукраїнське повстання. Більш ширшому розумінню оперативно-організаційних заходів щодо його розгортання сприятиме встановлення повноти й об'єктивності досліджуваної проблеми, окреслення питань, які потребують подальшого вивчення. Досягненню мети підпорядковано розв'язання таких завдань: визначити стан наукової розробки проблеми з урахуванням новітніх праць сучасних вітчизняних дослідників; з'ясувати чинники, що призвели до неефективності організаційно-оперативних заходів Повстансько-партизанського штабу (ППШ) ДЦ УНР у процесі підготовки Всеукраїнського збройного повстання.

Ми вже зверталися до цього питання, проте здебільшого в контексті дослідження висвітлення розгортання селянського повстанського руху 1921 р. [1, с. 341–373]. З цієї метою здійснено аналіз досліджень І. Біласа, В. Василенка, О. Ганжі, А. Зінченка, П. Ісакова, Р. Коваля, Ю. Котляра, Д. Красносілецького, С. Кульчицького, С. Литвина, Я. Мотенка, Л. Петрова, Т. Плазової, Я. Ревеуга, В. Сідака, І. Срібняка, П. Стегнія, П. Тригуба, Я. Файзуліна та інших науковців, у працях яких так чи інакше йшлося про Всеукраїнське збройне повстання 1921 р. Однак поява у 2011–2015 рр. напрацьовань В. Бондаренка, О. Вовка, М. Глуценка, А. Демартино, О. Житкова, М. Коваленка, Н. Ковальової, В. Котвицького, Д. Красносілецького, Ю. Митрофаненка, Т. Плазової, Н. Прокіп та інших науковців, які досліджують різні аспекти Української революції 1917–1921 рр., вимагають нових узагальнень з означеної проблеми, що й визначає її актуальність.

Наявність за кордоном України частин збройних сил УНР, котрі могли б здійснити похід чи повести наступ на територію УСРР у момент найбільшої активності місцевих повстанських сил, стали головним підґрунтям для започаткування та діяльності спеціального органу ДЦ УНР – ППШ, створеного за погодженням із головою Польської держави Ю. Пілсудським з центром спочатку у Тарнові, а згодом – у Львові. Головні організатори й керівники ППШ – військовонаачальники УНР генерал-хорунжий Ю. Тютюнник та полковник Ю. Отмарштайн за мету організації ставили керівництво на теренах України повстанськими комітетами й організація збройної боротьби за відновлення суверенної української держави.

Водночас у надзвичайно складних обставинах часу постала необхідність продовження та навіть більш активного провадження дієвої дипломатичної та пропагандистської діяльності на державному рівні задля міжнародного визнання УНР та організації Всеукраїнського збройного повстання як дієвого фактору в намаганнях спільно із силами Армії УНР, що перебували на теренах Польщі, повернути Україні незалежність. Про це неодноразово йшлося в урядовій документації УНР. У цьому контексті специфіку функціонування Міністерства

преси й пропаганди уряду УНР у так званий тарнівський період висвітлила Л. Сніцарчук [2]. Дослідниця довела, що, незважаючи на організаційно-фінансові труднощі в роботі уряду УНР в екзилі, відбувалась інтенсифікація діяльності цієї установи в пропагандистській царині. Л. Сніцарчук вдало визначила особливості формування консолідованої інформації та звернула увагу на важливість пропагандистської діяльності Міністерства, зокрема тоді, коли виникла гостра необхідність у переконанні країн Європи щодо необхідності Другого зимового походу Армії УНР та його сприйняття як «визвольної акції українського народу» [2, с. 152–153].

Водночас із дипломатичною та пропагандистською роботою налагоджувалась розвідувальна та контрозвідувальна діяльність. Окрім ППШ, її здійснював Департамент політичної інформації МВС, перше засідання якого відбулося 20 травня 1921 р. Компетенція департаменту передбачала попередження, виявлення та розслідування дій проти державності УНР, боротьбу з державними злочинцями, створення таємної політичної агентури на теренах УСРР та підтримку її роботи, вивчення в УСРР політичної та економічної обстановки. Цей напрям роботи ДЦ УНР досліджувала Т. Плазова [3]. Вона констатує обмаль змістовних узагальнюючих документів, які свідчили б про виконання поставлених завдань. Однак учена переконана, що найбільш досконаліми й розбудованими були закордонний та внутрішній відділи департаменту. Так, на основі вивчення документів архівів України дослідниця стверджує, що багато уваги закордонний відділ приділяв підтримці безперервного зв'язку з діючими агентами, а також надбанню нових таємних джерел інформації на теренах України. У праці наведено важливу інформацію, зокрема зазначено, що після затвердження Положення про організацію контрольно-розвідних пунктів і узгодження дій з польською військовою владою у травні 1921 р. такі пункти було утворено в Тернополі та в Дубно (з підпунктами на кордоні у Ланівцях, Корці й Підволочиську). Цікаво, що безперервна робота тільки двох підпунктів дала можливість надіслати до 1 червня 1921 р. в Україну з різними завданнями 200 старшин Армії УНР. Збільшення кількості

пунктів (додатково вони були облаштовані в Кременці (з підпунктами в Шумську та Куніві), Копиченцях (Кудринці, Скала, Гусятин), у Рівному (Острог, Уст'є, Сатанів), а також Сарнах) Т. Плазова аргументує піднесенням повстанського партизанського руху в Україні у травні-червні 1921 р., що й вимагало розширення мережі прикордонних пунктів. Однак дослідниця, помилково, як на нашу думку, замість шести пунктів називає п'ять. Водночас автор слушно зауважила, що кожен пункт обслуговував призначену йому повстанську групу в Україні, намічав найоптимальніші маршрути руху розвідників, розробляв постійні етапні шляхи для зв'язківців партизанських загонів тощо [3, с. 127].

Для більш глибокого усвідомлення розгортання оперативної роботи задля підняття в УСРР Всеукраїнського збройного повстання варто зазначити, що терени України було поділено на чотири Повстанські фронти, які на початку весни 1921 р. реорганізували у п'ять Повстанських груп і 22 Повстанські райони. Начальники груп і районів керували всім партизанським рухом у доручених їм місцевостях, координуючи діяльність партизанських відділів і міських повстанкомів. На нашу думку, найбільш чітке територіальне виокремлення Повстанських груп здійснив відомий сучасний вітчизняний дослідник І. Срібняк [4]. Так, Першу Повстанську групу він окреслив землями Миколаївської, Одеської, Херсонської губерній, півднем Поділля та західною частиною Катеринославщини. Вона була обмежена на заході румунсько-більшовицьким кордоном до р. Дністр, на півдні – Чорним морем, на сході – р. Дніпро і на півночі лінією Ямпіль – Вапнярка – Черкаси. 30 червня 1921 р. у Кишиневі було створено штаб Південної групи на чолі з підполковником Стефанівим. Командувачем групи було призначено повстанського отамана, генерал-хорунжого А. Гулого (Гулий-Гуленко).

Другу Повстанську групу, яку на початку весни 1921 р. було реорганізовано з Північного повстанського фронту, подано в межах території, окресленої лініями – річки Прип'ять і Дніпро, залізниця Черкаси – Вапнярка і далі до Ямполь, р. Дністр,

польський кордон. Очолив групу також відомий повстанський отаман, старшина Армії УНР підполковник Ю. Мордалевич.

Третя Повстанська група обіймала території Чернігівської та Полтавської губерній, а також північну частину Катеринославщини. Командувачем було призначено отамана Левченка, загін якого налічував 600 багнетів і 100 шабель.

Четверту Повстанську групу було розгорнуто в південній Україні (Таврія, Крим, південна частина Катеринославщини) на чолі з отаманом Бровою, загін якого (300 шабель і 100 багнетів) оперував у центральній частині Катеринославщини.

Територією дії П'ятої Повстанської групи стали Харківщина та Донбас. Тут діяли нечисленні загони отаманів Зінченка, Скворцова-Лекси, Білецького та Коваля. За даними І. Срібняка, урахуовуючи невелику активність у цьому регіоні повстанських загонів уенерівського напрямку, ППШ не призначав керівника цієї групи [4, с. 143, 148–149].

Усебічна діяльність екзильного уряду УНР щодо організаційно-оперативного керівництва селянським повстанським рухом в УСРР стала однією з причин піднесення цього руху в Україні в першій половині 1921 р. [4, с. 166]. Звісно, були також й інші причини його підйому, які, на нашу думку, є дещо вагомішими, без яких організувати ППШ в Україні було б нікому. У цьому контексті важливими постають фактологічні дані Т. Плазової за 1921 р., які вона запозичила з праць радянських авторів. Економіка в УСРР перебувала в стані занепаду: орних земель було засіяно лише на 35 %, більшість заводів і фабрик не працювали, рух пасажирських поїздів на залізниці фактично припинений, ціни на продукти харчування були непомірно високими, близько 50 % дітей не навчались у школі через численні арешти вчителів за звинуваченням їх у так званих петлюрівщині та бандитизмі, відбувалось активне перешкоджання утвердженню української мови тощо [3, с. 127]. Ситуація ускладнювалась в сільській місцевості, де політика більшовиків зводилася до націоналізації землі та підприємств, примусових трудових повинностей, експропріації зерна та інших продуктів («продрозверстка»). Згідно з матеріалами архівних документів, головним чинником, який сприяв

надходженню хліба від селян-виробників, і надалі залишалось застосування пануючим режимом збройної сили (щоправда, радянська влада трактували це як «вилучення хлібних надлишків») [1, с. 110]. Фраза, яку проголосив лідер більшовиків В. Ульянов (Ленін) 2 грудня 1919 р. у «Промові при відкритті VIII Всеросійської конференції РКП(б)», не втрачала актуальності на теренах України: «Розверстка хліба повинна слугувати основою нашої діяльності. Продовольче питання є найважливішим з-поміж усіх інших» [5, с. 337].

Більшовики вперше спробували нав'язати селянам свої методи господарювання ще 1918 р., вдавшись водночас до придушення їх невдоволених виступів. Слушною є думка сучасних вітчизняних науковців стосовно того, що дослідження антибільшовицького селянського руху нині набуває вузькоспеціалізованих форм, дедалі більше розкриваються деталі руху, з'ясовуються нові біографічні дані лідерів селянського повстанства тощо [6, с. 31]. Останнє є надзвичайно актуальним, оскільки більшість отаманів залишаються невідомі загалу, окремі з них навіть не ідентифіковані. Проте говорити про очевидні прояви антибільшовицького невдоволення в українському суспільстві можемо ще з кінця 1917 р., коли розпочався конфлікт між Раднаркомом радянської Росії та Українською Центральною Радою, який досить швидко переріс у збройне протистояння, а згодом – у Першу війну УНР з Радянською Росією 1917–1918 рр. Більш детально причини цієї війни між двома державами, перебіг бойових дій та вплив політичних процесів на воєнні події дослідив на основі документів із понад 30 архівів України, Росії, Польщі та інших країн М. Ковальчук на сторінках монографії «Битва двох революцій...» [7]. Водночас праця надає можливість більш глибоко усвідомити причини антибільшовицького руху, адже під час цієї війни українці реально відчули не лише репресивні методи управління та нівелювання національних інтересів, які пропагувала більшовицька влада, а й безцеремонне поводження червоноармійців, яке супроводжувалось погромами, грабунками, гвалтуваннями та вбивствами мирного населення. Така їхня поведінка спостерігалась протягом усього періоду

Української революції, що підтверджують, зокрема, протоколи Звенигородської, Уманської та інших повітових військових нарад на Київщині [8, арк. 44, 46, 213].

Активізацію повстанського руху зумовило посилення більшовицьким режимом терору щодо селянства. В українській історіографії вже набули поширення документи, що репрезентують впровадження радянською владою жорстких каральних заходів до місцевого населення, значна частина яких увійшла до новітніх збірників документів та матеріалів [9, с. 371–373, 478, 491, 620–623, 633, 638]. Так, згідно з «Постановою Ради робітничо-селянської оборони УСРР про придушення повстань в селах», у населених пунктах, де відбувалися селянські виступи проти радянської влади, на мирне населення покладалась колективна відповідальність та обов'язок доповідати волосним комісарам щодо підозрюваних осіб. У разі приховування повстанців брали заручників із числа заможних селян, а за умов заколоту чи відкритого виступу – їх розстрілювати. Із заможних верств населення стягували контрибуцію у вигляді примусових платежів або майнового вилучення. За приховування зброї було передбачено розстріл [9, с. 371–373]. Безчинства червоноармійців з продзагонів і регулярних військ на території України, підтверджуються документами архівів у новітніх працях сучасних вітчизняних дослідників [10, с. 77]. Фактично 1920–1921 рр. стали часом апробації тих репресивних методів управління, що застосовувались радянською владою в Україні й надалі. Так, згідно з прийнятою 20 квітня 1920 р. Раднарком України «Короткою інструкцією по боротьбі з бандитизмом і куркульськими повстаннями», використовували інститут заручників та відповідачів. За виступ чи будь-які втаємничення проти радянської влади декого з них розстрілювали. У разі відкритого ворожого ставлення населення до влади або ж підтримки та відмови видати повстанців передбачалися найрізноманітніші суворі покарання – артилерійський обстріл чи навіть спалення села [1, с. 83]. Дії щодо заручників чітко регламентувала «Інструкція про заручників» [9, с. 638–639]. До насилля зазвичай вдавалися комуністи, члени комітетів

незможних селян і ревкомів за сприяння міліції та військових частин. У селян формувалося до них відповідне ставлення.

Тому посилення весною 1921 р. повстанського руху стало логічним перебігом подій. Він активно ширився навіть у гірських районах південного берега Криму, значного розмаху набув у Лівобережній Україні. Однак найактивніше повстанці виявили себе на Правобережжі. Там вони гуртувалися навколо отаманів Голако, Лисиці, Орлика, Струка, Хмари, Загороднього, Чорного, Коваля-Маслова, Квітковського, Чорного Ворона, Гонти, Семенова та ін. Повстанські загони зосереджувались у найбільш лісистих і болотистих районах, а також із метою нападу на потяги, обози й інші рухомі транспортні засоби – навколо вузлових станцій залізничного сполучення, важливих сухопутних та водних шляхів. Повстанці всіляко перешкоджали утвердженню радянської влади. Характерно, що ці загони на рубежі 1920–1921 рр. поширили вплив переважно на економічно й політично значимі території [11, арк. 11]. Найбільш активними на Правобережжі залишались Поділля та Київщина. Останні селянські повстанські загони вже на середину лютого 1921 р. уже мали на озброєнні 40 кулеметів і налічували до 1670 осіб, серед них кавалеристів – 510 [11, арк. 12].* Ю. Котвицький у праці «Спротив селянства Київщини репресивній політиці більшовицького режиму (I пол. 20-х рр. XX ст.)» логічно доводить, що «...наприкінці 1920 р., застосовуючи тактику партизанської боротьби, повстанці тримали під власним контролем практично всю сільську місцевість» [10, с. 78].

У контексті розгортання повстанського руху 1921 р. змістовно в сучасній історіографії є захищена 2015 р. дисертація А. Демартина «Повстанський рух в Середньому Подніпров'ї України (1918 – середина 1920-х років)» [11]. Дослідник логічно виклав соціально-економічне підґрунтя руху, визначив його суспільно-політичну складову, розкрив перебіг подій в означеній території. Однак, на нашу думку, автору варто було б окреслити

* Тут не враховано Чигиринський повіт, де визвольний рух також набув значного розмаху, оскільки він у 1920 р. відійшов від Київської губернії до Кременчуцької, а в 1922 р. був повернутий назад.

загальну кількість повстанців досліджуваного часу, виокремити чисельність загонів за регіонами Середнього Подніпров'я, зокрема тими з них, що підпорядковувалися ППШ. Це було б доцільно в контексті визнання автором факту найбільшого рівня організації повстанської боротьби в першій половині 1921 р., коли керівництво повстанством здійснювали ППШ та Всеукраїнський центральний повстанський комітет [11, с. 146], створений у Києві в березні 1921 р., а з ліквідацією останнього – Козача Рада.

Можемо переконливо говорити, що 1921 р. Правобережжя стає центром боротьби проти комуністичного режиму за повернення до влади уряду УНР і державності України. Далися взнаки близькості кордонів та зменшення чисельності повстанства на Лівобережжі після розгрому в серпні 1921 р. більшості загонів Н. Махна [1, с. 360]. Найбільший розмах повстанського руху на Правобережжі припадає на травень-червень 1921 р.: за різними підрахунками дослідників, чисельність повстанських загонів на той час становила від 10 до 13 тис. осіб [1, с. 348]. В історіографії утвердилась думка, що саме тоді необхідно було піднімати Всеукраїнське збройне повстання.

Однак правлячий в УСРР більшовицький режим, на противагу керівникам УНР, швидше відреагував на ситуацію: оперативно та максимально активно вдався до придушення повстанського руху. Залучались, вивільнені з фронту після розгрому військ Врангеля, великі регулярні з'єднання Червоної армії [1, с. 361]. Сучасна українська дослідниця О. Ганжа справедливо запевняє, що окрім безпосередніх військових дій та репресивно-каральних методів спецпідрозділів НКВС, відбувалося придушення руху уже самими селянами. Так, метою створення інституту відповідачів та заручників передусім було внесення розбрату та розколу на селі. Одним із найбільш поширених методів цькування селян один проти одного стало введення винагороди за повідомлення про людей, які сприяли повстанському руху. До речі, винагорода давалась за рахунок конфіскованого в односельців майна [12, с. 143]. Така політика на селі та проголошена більшовиками 21 березня 1921 р. на X з'їзді РКП(б) нова економічна політика, що дозволяла селянинові продавати надлишки своїх продуктів, завдяки чому

збагачуватись, вселяла у селянина віру в мирну працю та призвела до відмежування частини селян від повстанського руху. За цих обставин окремі повстанські отамани влітку 1921 р. погодились на проголошену більшовиками амністію, що стало для них фатальною помилкою [1, с. 362]. Негативно вплинула на повстанський рух також отаманщина, зокрема в 1920–1921 рр. частині отаманів й надалі були притаманні відсутність єдності в боротьбі, нівелювання державницької позиції та домінування місцевих інтересів над загальноукраїнськими. Глибше розуміння того, чому отаманщина та повстанство – це явища подібні за формою, але відмінні за змістом, наявне в монографії Ю. Митрофаненка «Українська отаманщина 1918–1919 рр.» [13].

Дослідник діяльності уряду УНР в екзилі 1921–1923 рр. І. Срібняк довів, що вже в липні 1921 р. силові структури радянської влади завдали нищівних ударів селянському повстансько-підпільному рухові: активно знищували повстанські загони, викриваючи їхні керівні органи та підпільні групи. Втрати повстанців тільки за липень 1921 р. становили 26 отаманів та 1 189 партизанів. Водночас було взято в полон 9 отаманів і 1 537 партизанів, скористалися амністією 27 отаманів і 473 партизани [4, с. 151]. Ми визначили, що в липні 1921 р. внаслідок боротьби з повстанським рухом було нейтралізовано 54 отамани і 3 709 повстанців. Зокрема, 19 отаманів погодились на амністію, 30 – було увито, 5 – заарештовано. Протягом липня радянська влада здійснила 95 військових операцій. Серед них частини Всеукраїнської надзвичайної комісії реалізували 40 операцій, міліція – 29, комітет незалежних селян – 14 [10, арк. 108]. Решту 12 операцій, на нашу думку, здійснили частини Червоної армії [1, с. 363]. Тому в українській історіографії домінує думка, що час антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. було безповоротно втрачено [14, с. 141]. Зокрема, український правознавець В. Василенко відзначив, що перебуваючи в цілковитій залежності від поляків, Головний отаман військ УНР С. Петлюра відмовився затвердити план Тютюнника про початок повстання в травні-червні 1921 р. [14, с. 145]. Згодом це дало підстави Ю. Тютюннику звинуватити С. Петлюру у

зволіканні з початком виступу, що спонукало останнього обгрунтувати власні дії [14, с. 150].

Однак ДЦ УНР продовжував роботу з підготовки загального повстання: організовувалась Українська повстанська армія з-поміж інтернованих вояків Армії УНР; ППШ намагався скоординувати повстанські рухи в Україні, звести усіх отаманів під одну команду та підготувати всенародне повстання. Сигналом до повстання мав бути «рейд» Української повстанської армії в Україну. Після втрати моменту найвищого розмаху повстанського руху в Україні всенародне повстання планувалось на вересень 1921 р. В. Василенко зазначає, що командуючий повстанськими групами ППШ розповсюдив наказ Головного отамана, згідно з яким, приготування до Всеукраїнського повстання потрібно було закінчити до 1 вересня 1921 р. Водночас автор підкреслив, що натомість 31 серпня на нараді вищого командного складу Армії УНР в присутності С. Петлюри Ю. Тютюнник все ще узгоджував план виступу [15, с. 148–149]. Порушений унаслідок зазначених вище причин стійкий зв'язок із повстанцями відновився лише 15 вересня, що дало змогу уточнити з ними дії.

Похід частин Армії УНР розпочався лише наприкінці жовтня 1921 р. В історіографії він отримав назву Листопадового рейду, або Другого Зимового походу Армії УНР. І хоча після 1991 р. цій події приділено значно більше уваги, ніж у попередні роки (було опубліковано дослідження С. Литвина, Я. Файзуліна, В. Скальського, Р. Ковалю, В. Рога, П. Стегнія та ін.), очевидно є необхідність подальшого вивчення цієї теми, зокрема в контексті дослідження організаційно-оперативних заходів, які мали вплинути на посилення активності селянського повстанського руху, виявлення більш глибоких причин поразки рейду, з'ясування ефективності спільних дій загонів селян і рейдуючих частин Армії УНР проти ворога.

Загалом позитивно оцінюючи спроби ППШ очолити селянський повстанський рух та підняти загальноукраїнське повстання проти більшовиків, історіографія все ж пропонує досить слушну критику діяльності організації. Так, В. Сідак

у контексті впливу внутрішніх негараздів ППШ на діяльність підпільно-повстанського руху виокремлює такі негативи: 1) перенесення на процес керування повстанським рухом особистих політичних амбіцій вищих цивільних та військових керівників УНР; 2) поширення службових зловживань і морально-політичного розладу управлінських кіл ДЦ УНР; 3) встановлення контролю поляків над ППШ і, як наслідок, наявність у структурі організації співробітників, влаштованих польськими спецслужбами; 4) досить складні та суперечливі відносини між українськими й російськими антирадянськими силами; 5) вкрай обмежене співробітництво ППШ з іншими українськими організаціями, що мали на меті мету відновлення української державності; 6) активна робота радянських органів держбезпеки, які, користуючись дипломатичними можливостями, розгорнули активну діяльність, спрямовану на розклад української еміграції та агітацію в її середовищі до співпраці та за повернення до УСРР, що завдало відчутних ударів повстанському рухові; 7) часті випадки порушень правил конспірації, режиму збереження державної та військової таємниці посадовими особами й військовослужбовцями армії УНР [15, с. 13, 37–38].

Таким чином, рівень теоретичного осмислення досліджуваної проблеми з урахуванням новітніх досліджень потребує подальшого наукового освоєння. Водночас новітній науковий доробок сучасних вітчизняних дослідників надає можливість стверджувати, що названі недоліки в роботі ППШ і втрата найоптимальнішого моменту початку повстання (травень-червень, крайній термін – серпень – початок вересня), нанесення влітку 1921 р. силовими структурами радянської влади нищівного удару селянському повстансько-підпільному рухові та посилення репресій щодо місцевого населення мінімізували ефективність організаційно-оперативних заходів, спрямованих на підняття Всеукраїнського збройного повстання та унеможливило власне повстання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Щербатюк В. М. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / Щербатюк Володимир Михайлович. – Київ, 2013. – 489 с.
2. Сніцарчук Л. Організація дійсної і доцільної пропаганди за кордоном: Міністерство преси й пропаганди УНР у 1921 р. / Л. Сніцарчук // Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика. – 2015. – Вип. 40. – С. 144–155.
3. Плазова Т. І. Діяльність департаменту політичної інформації уряду УНР в еміграції у 1921 р. / Т. І. Плазова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. – № 752. – С. 123–128.
4. Срібняк І. В. Військова діяльність уряду УНР в Екзилі (1921–1923 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Срібняк Ігор Володимирович. – Київ, 1995. – 216 с.
5. Ленін В. І. Промова при відкритті VIII Всеросійської конференції РКП(б) / В. І. Ленін // ПЗТ. – Вид. 5. – Т. 39. – Київ : Вид-во політ. літ. України, 1973. – С. 321–341.
6. Вовк О. В. Сучасна історіографія антибільшовицького селянського повстанського руху в Україні (кінець 10-х – початок 30-х років ХХ століття) / О. В. Вовк // Сумська старовина. – 2012. – № 26–27. – С. 25–34.
7. Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917–1918 рр. – Київ : Стилос, 2015. – Т. 1. – 608 с.
8. Галузевий архів Міністерства оборони України, м. Київ, ф. 3773, оп. 19823, спр. 12, арк. 524.
9. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017) : у 6 т. / авт. кол. : Вербенський М. Г., Ярмиш О. Н., Проценко Т. О. та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. – Київ : ДНДІ МВС України, 2014. – . – Т. 2 : Народне секретарство – Народний комісаріат внутрішніх справ радянської України (грудень 1917 р. – грудень 1922 р.). – 2014. – 948 с.
10. Котвицький В. С. Спротив селянства Київщини репресивній політиці більшовицького режиму (І пол. 20-х рр.

XX ст.) / В. С. Котвицький // Вісник аграрної історії. – 2013. – № 6–7. – С. 74–81.

11. Демартино А. П. Повстанський рух в Середньому Подніпров'ї України (1918 – середина 1920-х рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Демартино Андрій Павлович. – Київ, 2015. – 260 с.

12. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927) / О. І. Ганжа. – Київ : НАН України, 2000. – 208 с.

13. Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918–1919 рр. / Ю. Митрофаненко. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2015. – 238 с.

14. Василенко В. Підготовка антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. / В. Василенко // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 2008. – № 1–2. – С. 138–196.

15. Сідак В. Повстансько-Партизанський штаб Державного центру УНР в еміграції (1921 р.) : нарис / В. Сідак. – Київ : Ін-т СБУ : Ін-т історії України НАН України, 1995. – 66 с.

Щербатюк В. М. – доктор исторических наук, профессор, профессор кафедры истории государства и права Национальной академии внутренних дел

Организационно-оперативные меры Государственного центра УНР по подготовке Всеукраинского восстания 1921 года: современная отечественная историография

Освещено состояние исследования в современной отечественной историографии организационных и оперативных мер Государственного центра УНР, направленных на подготовку в УССР Всеукраинского вооруженного восстания 1921 г. Путем анализа новейших отечественных исследований и архивных документов раскрыты факторы негативного влияния на результативность данных мер при организации восстания.

Ключевые слова: восстание; организационно-оперативные меры; крестьянское повстанческое движение; крестьянство; большевицкий режим; борьба; историография; исследование.

*Volodymyr Shcherbatyuk – Doctor of History, Professor,
Professor of the Department of State and Law History of the
National Academy of Internal Affairs*

Organizational and Operative Measures Taken by the Ukrainian People's Republic of State Centre for Preparation of All-Ukrainian Insurrection of 1921: The Contemporary National Historiography

The status of researches in the contemporary national historiography as to organizational and operational measures of the UPR State Centre directed at preparation of all-Ukrainian armed insurrection of 1921 in USSR has been shown. In particular, it has been established that the level of theoretical understanding of the problem demands further scientific development.

On the basis of the analysis of the most recent national studies and archival documents the reasons of negative impact on the outcome of the mentioned measures during the organization of the insurrection have been pointed out.

The drawbacks in the activity of the Insurrectionary Partisan Headquarters (IPH) have been marked out:

influence of personal ambitions of higher civil and military UPR leaders on the process of insurrectionary movement leadership;

spreading of power abuse and moral and political disorder in the management circles of the UPR State Centre;

establishing control of Polish authorities over IPH and, as a result, availability of staff infiltrated by Polish intelligence service into the structure of the organization;

very complicated and contradictory relations between Ukrainian and Russian anti-Soviet forces;

extremely limited cooperation between IPH and other Ukrainian organizations aiming at restoration of Ukrainian statehood;

intense activity developed using diplomatic capacity by the Soviet state security service directed at splitting Ukrainian immigrants and encouraging them to cooperate and return to USSR;

frequent violations of the rules of conspiracy, keeping state and military secrecy by officials and servicemen of UPR;

losing the most convenient time for the launch of the insurrection (May – June, the latest August – beginning of September), as well as the crushing defeat of peasant insurrectionary movement in summer 1921 by the Soviet security services and the enforcement of repressions in relation to the local population.

It has been shown that basically these reasons minimized the efficiency of organizational and operational measures taken for the purpose of raising an all-Ukrainian armed insurrection and made the insurrection itself impossible.

Ключові слова: insurrection; organizational and operative measures; peasant insurrectionary movement; peasantry; Soviet (Bilshovists’) regime; struggle; historiography; research.